

PROZA

U najširem smislu pojam proze pokriva sve ono što nije lirika, odnosno drama, u užem pokriva pripovjedne tekstove koje danas uglavnom podrazumijevamo pod imenom romana, novele ili kratke priče, ali može uključivati i minimalističke forme poput anegdote, vica i aforizma. Ako je roman najveći pripovjedni oblik, onda se donja granica može svesti do narativa kao najmanje pripovjedne jedinice koju čine jedan događaj i dva stanja, npr. u kletvi: *Dabogda imo, pa nemo!* ili – prema nekima – *Tik-tak!* No, tipologija pripovjednih oblika mijenjala se tijekom povijesti, pa sva razdoblja u svojim književnim sustavima nemaju iste prozne vrste. Tiče se to i hrvatske književnosti.

U književnome sustavu koji razlikuje liriku, epiku i dramatiku kao idealne književne forme proza se uzima kao dio epike, a može se odnositi na književne i neknjiževne tekstove. Stih pri tome nema onu ulogu kao što je ima u književnome sustavu koji razlikuje poeziju, prozu i dramu, pa je u ovome sustavu uobičajena podjela na epiku u stihu i epiku u prozi. Za razliku od lirike i dramatike epici se pripisuje objektivnost koja dolazi od naracije, odnosno od postupaka koji se odnose na fabulu (priču) i njezino razvijanje.

Najopsežnija epska vrsta je ep (grč. *epos* — riječ, pripovijest, pjesma, pjesmotvor). On tematizira velike povijesne događaje važne za neki kolektiv, pisan je najčešće istovrsnim tipom stiha (heksametar, aleksandrinac, *blank verse*), a bio je ne samo najdominantnija već i najuglednija književna vrsta sve do 19. st. kada njegovu ulogu u europskim literaturama preuzima roman. Kao visoka umjetnička forma i izraz hijerarhiziranoga društva ep se nastojao u konkurenciji s romanom održati kroz različite modifikacije (npr. komički, romantički, ironijski ep) i tako pri-

lagoditi ukusu i zahtjevima nove publike. No, nakon kratkotrajnoga uzleta na prijelazu iz 19. u 20. st. ovaj se žanr ugasio.*

U europskoj se tradiciji proza pojavljuje u najstarijim sačuvanim tekstovima od antike, preko srednjega do novog vijeka. Moderni pojam umjetničke proze nastao je u 18. stoljeću, a svoj procvat počeo je doživljavati od romantizma i danas čini najraz-

* U hrvatskoj se književnosti ep pojavio u humanizmu i renesansi, i to u svim svojim inačicama (mitološki, biblijsko-religiozni, alegorijski i povijesni), na latinskome i hrvatskom jeziku. Prvi ep na hrvatskome bila je Marulićeva *Judita* (1501, obj. 1521). Nakon što je na temu sigetske bitke B. Karnarutić svojim povijesnim epom *Vazetje Sigeta grada* (1584) otvorio protutursku tematiku, najznačajniji barokni ep bio je Gundulićev *Osman* (obj. 1826), koji je postao uzorom svim povijesnim epovima. Važno mjesto imao je i Palmotićeve *Dubrovnik ponovljen* (obj. 1878) te Barakovićeve alegorijski spjev *Vila Slovinka* (1614) i lirsko-epsko *Odiljenje sigetsko* (1684) P. Rittera Vitezovića. Dok u Dubrovniku i tijekom 18. st. traje bogata produkcija izvornih i prijevodnih epova, u drugim hrvatskim krajevima ep tek uvjetno čuva svoju žanrovsku prepoznatljivost (npr. Reljkovićeve *Satir iliti divji čovik* 1762, 1779. ili Došenova *Aždaja sedmoglava* 1768. i dr.). No, zato će Kačićeva epska pjesmarica *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1756, 1759) biti okidač za novi model koji se – za razliku od dotadašnjega epa – oslanjao na usmenu epiku, te – baš kao i Gundulićev *Osman* – za sobom povukao mnoge imitatore.

U 19. stoljeću u hrvatskoj književnosti “dolazi do obnove različitih epskih žanrova u stihu, koji supostoje sa sve brojnijim i popularnijim proznim žanrovima” (D. Fališevac), a produkcija im se može pratiti kroz sve formacije – od romantizma i Šenoina doba do realizma i moderne. Istaknula su se dva djela – Demetrovo *Grobničko polje* i Mažuranićev *Smrt Smail-age Čengića* – prvi slijednik byronovskoga romantičkog epskog modela koji dokida tip klasičnoga, ali i tip kačićevskog epa, drugi koji pomiruje raznovrsne epske prakse te mijenja način na koji se dotad oblikovala nacionalna protuturska tema. Naraciju u stihu u ovom stoljeću reprezentirali su svojim spjevovima mnogi autori (A. Vidović, P. Preradović, L. Botić, fra G. Martić, M. Pucić, P. A. Kazali, I. Trnski, I. Dežman, M. Vodopić) tretirajući ne samo važne povijesne i ljubavne teme s junacima mahom iz nižih socijalnih slojeva, nego i političku suvremenost (F. Marković, A. Kovačić). S modernom stihovana naracija doživljava svoj novi zamah i žanrovsko raslojavanje (ep, spjev ili epilij, stihovane pripovijesti i roman). Među relativno brojnim autorima bili su i F. Ciraki, autor jedinoga romana u stihovima (*Jankovo ljetovanje*, 1905), A. Tresić Pavičić, B. Livadić i V. Nazor, među čijim modernističkim epovima posebno mjesto zauzima životinjski spjev *Medvjed Brundo* (1915).

granatiju skupinu književnih djela. Osim kriterija dužine i odnosa prema stvarnosti (fikcija – fakcija) ili odnosa između glavnih pripovjednih instancija (autor – pripovjedač – lik) te recepcije pripovjednih djela (npr. zabavna, dječja i sl.), u klasifikaciji proze sudjeluje i niz drugih faktora – događaj, vrijeme, prostor, perspektiva, karakterizacija, kompozicija, motivacija, ideja, tema, stil i sl.

Počeci nacionalne proze vezuju se uz srednjovjekovne mahom prijevodne tekstove pisane latinskim ili hrvatskim, odnosno staroslavenskim jezikom na svim trima pismima – glagoljici, ćirilici i latinici. Najstariji prozni tekstovi potječu iz 11. i 12. st. s Bašćanskom pločom kao prvim sačuvanim cjelovitim tekstom na hrvatskom jeziku. Srednjovjekovna je proza najvećim dijelom nabožna, a uključuje apokrifne, hagiografske i legende, mirakule, vizije, pretnja i romane.

Apokrif kao oblik tzv. “religiozne beletristike” govore o biblijskim nekanonskim temama i likovima, npr. o životu prvih ljudi, pojedinostima iz života Bogorodice ili o Kristovu djetinjstvu i sl. Nalaze se u tridesetak hrvatskih glagoljskih kodeksa (zbornika i brevijara) te čine jednu od najbrojnijih i najznačajnijih skupina proznih tekstova hrvatskoga srednjovjekovlja (*Život Adama i Eve*, *Protoevanđelje Jakovljevo*, *Pseudo-Tomino evanđelje*).

Martirološki, hagiografski i legendarni tekstovi govore o životu Krista i Marije, o životu svetaca i svetačkim čudesima, apostolima, mučenicima i djevicama itd. Posebnu vrstu čine Marijini *mirakuli* (čudesna), najpoetičniji i najrasprostranjeniji književni tekstovi našega srednjovjekovlja. U hrvatsku književnost ušli su preko latinskih i talijanskih izvora, a najvećim su dijelom sačuvani u glagoljskoj književnosti, npr. Ivančićev i Petrisov zbornik iz 15. st. te u zbirkama iz 16. st.

Eshatološke *vizije* pojavljuju se od 7. st. kao podvrsta apokrifne književnosti u sva tri pisma. Sačuvane su u rukopisima od 15. st. naovamo, a tematiziraju putovanje duše nakon smrti, odnosno viđenje pakla i raja (starozavjetna Baruhova i Abraha-

mova vizija, te novozavjetne Bogorodičina apokalipsa i Pavlova vizija).

Srednjovjekovna *prenja* (kontrasti) dijaloški su oblikovani tekstovi dvaju suprotstavljenih likova (npr. *Prenje Isusa s đavlom* i sl.).

Tek manjim brojem prijevoda u sva tri pisma naše srednjovjekovne proze sačuvani su i srednjovjekovni *romani* s *Ruman-cem trojskim* na čelu od kojega je i preuzet pojam romana, tj. djela pisanoga na pučkome, a ne na latinskom jeziku. Riječ je o kristijaniziranoj priči o padu Troje s idealiziranim likovima vitezova i gospi, a sačuvan je u dva glagoljska rukopisa iz 15. st. koja su k nama došla posredstvom latinske i talijanske književnosti. Sličnoga je karaktera i *Aleksandrida*, opsežan roman o životu i pustolovinama Aleksandra Velikoga, čiji se izvorni grčki tekst iz 4. st. proširio čitavom Europom. Hrvatska je verzija sačuvana u sva tri pisma, a smatra se najboljim djelom naše srednjovjekovne svjetovne proze.

Dok su oba ova romana bila namijenjena zabavi, *Barlaam i Jozafat* duhovni je roman s elementima hagiografije, traktata i romana s tezom. I on se temelji na grčkom izvorniku, a riječ je također o kristijaniziranoj priči, ovaj put verziji legende o Budi – baš kao što je i *O premudrom Akiru* kristijanizirana verzija jedne stare semitske priče ili *Život od blažene Rosane* itd. Snažne veze s romanskom kulturom daju nam pravo zaključiti kako su se i našim kulturnim prostorom u isto doba širili i romani o Lancelotu, Tristanu i Izoldi ili o legendarnome engleskome junaku Bevisu od Hamptona koji je ušao u brojne europske *romanse*, a u talijanske pod imenom *Buovo d'Antona*.

Posebnu skupinu čine djela smanjene naracije, ali zato naglašene poučne svrhe u vidu *refleksija*, *dijaloga*, *apela* i *aforizama*. Njima su bliske *homilije* i *sermoni*, *egzempla*, brojna *čtenja*, *slova* i *kapituli* glagoljaških zbornika, *traktati* kao i naročito popularni oblici pitanja i odgovora kroz koja su se tematizirala široka znanja – od teoloških do kozmoloških. Tako su strukturi-

rane npr. *Besjede triju svetitelja*, *Fiziolog*, *Lucidar*, *Knjige Kata mudroga*, *Cvet vsake mudrosti* i slična srednjovjekovna poučna proza.

Posebnu vrstu čine djela posve praktične namjene poput raznih *regula*, *statuta* i *matrikula*, te pisama i medicinskih zapisa. Izdvaja se u svakome pogledu *Vinodolski zakonik* (1288), prvi hrvatski i drugi slavenski pravni dokument.

Mnogi su i povijesni tekstovi pisani na latinskom i na narodnom jeziku. Tako je *Splitska kronika arhidakona Tome* pisana latinski, a hrvatski *Zapis popa Martinca*, potresno svjedočanstvo o Krbavskome boju, te *Ljetopis popa Dukljanina*, spis koji je nekoliko puta bivao preveden i prepisivan sa slavenskoga na latinski, i obratno, sve do 16. st. Pod izravnim utjecajem srednjovjekovne proze nastajala je proza ranoga novovjekovlja, npr. *kronike* Antuna Vramca i Jurja Barakovića te Fausta Vrančića i Bartola Kašića, a svoje odjeke ova je proza našla i u djelima bosanskih franjevac, npr. Matije Divkovića i tijekom 18. st. u Filipa Grabovca i drugih.

NOVELA

U međuvremenu u europskoj proznoj tradiciji bio se udomaćio pojam *novela* kao novoga kratkog pripovjednog oblika čiji se nastanak vezivao uz renesansu i talijanskog autora Giovannija Boccaccia (1313-75). Iako se pretpovijest novele može pratiti još od antičkih vremena – od miletskih priča, preko srednjovjekovnih francuskih kratkih i veselih pričica tzv. *fabliaux* te priča iz narodne predaje, novela postaje književni pojam s pojavom Boccacciova *Dekameron*. Njime je kroz stotinu novela uokvireno pripovijedanje desetero ljudi koji su – sklonivši se pred epidemijom kuge – u deset dana pričanjem kratili vrijeme.

Boccacciiov primjer oponašali su mnogi drugi europski pisci (npr. engleski G. Chaucer i *Canterburyjske priče* ili španjolski